

ÚVODEM

Dvacet let po skončení druhé světové války se konečně dočkalo téma, spojené s pracovním nasazením válečných zajatců a civilních dělníků v hitlerovském Německu, širšího zpracování. Začalo být středem pozornosti především německých a polských, částečně i sovětských historiků; v mnoha případech dostane se teprve v brzké budoucnosti naznačeným problémům tiskové podoby. V rámci materiálových možností pokusili jsme se zpracovat některé otázky o využití cizích pracovních sil v nacistickém průmyslu a zemědělství, a to na území okupovaného Československa. Je třeba mít za to, ve shodě se všemi historiky dějin druhé světové války, že daná problematika má značný vědecký i politický význam, bez jejíhož vyřešení by byl pohled na válečné události ochuzen. Kromě toho je zapotřebí říci vše o nasazených válečných zajatcích a civilních dělnících, především sovětských, poněvadž poválečná léta tyto otázky značně zkreslovala. Nebyla známa především odbojová činnost těchto lidí proti fašismu, která nebyla nikterak bezvýznamnou. Konec konců sama skutečnost, že v průběhu války bylo nuceně nasazeno v říši mnoho miliónů občanů nejrůznějších národností, nutí k zamyšlení a dává historikům povinnost probrat se k jádru věci a předložit veřejnosti pravdivý obraz o všech těchto událostech. Po řadě dílčích, časopiseckých studií dáváme čtenáři pokus o celkovější zvládnutí problematiky v práci „Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939—1945)“.

Kniha je založena povětšinou na pramenné základně, částečně i zahraniční (NDR). Jen v dílčích otázkách mohla se opírat o zahraniční literaturu; českoslovenští historikové se dosud zmíněnou problematikou nezabývali. Z literatury je třeba se v úvodě zmínit alespoň o těchto pracích: Eva Seeber, *Zwangsarbeiter in der faschistischen Kriegswirtschaft*, Berlín 1964. Dále W. Rusiński, *Polożenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych“*, Poznań 1949. N. F. Kjung a J. R. Talmant, *Iz istorii dvizenija soprotivlenija sovětskich ljuděj v lagerach gitlerovskoj Germanii (1941—1945 gg.)*, *Istorija SSSR* 1959, No 5. Szymon Datner, *Zbrodnie wehrmachtu na jeńcach wojennych w II wojnie światowej*, Warszawa 1961.

Kromě knihy Evy Seeber jde vlastně o práce, které neřeší otázky válečných zajatců a cizích dělníků na pracích v říši jako ústřední problém. Bylo možné z nich čerpat spíše okrajově a naopak nutné vypracovat si vlastní postup a metodu zpracování. Poněvadž kniha je zaměřena toliko na okupované Československo, očekáváme spíše v nejbližší době nové práce od zahraničních autorů, které by rozšířily obzory z tohoto hlediska na další teritoria, až uť řeší samotné nebo jiných okupovaných oblastí než je ČSR. Bude k tomu zapotřebí vpravdě mezinárodní spolupráce historiků mnoha zemí.

Z dosavadního vyplývá, že bylo nutné čerpat pro dané téma převážně z pramenné základny. Třeba říci, že byla velmi rozsáhlá a ve své podstatě měla dvojitý charakter. Většinu tvořily materiály našich (méně už německých) archivů a doplněny byly vzpomínkami přímých účastníků oněch událostí (válečných zajatců, nuceně nasazených civilních dělníků a českého obyvatelstva, které tak či onak přicházelo do styku s prvě jmenovanými).

Archivní pramenný materiál byl soustředěn jednak ve státních archívech, okresních a městských archívech a do značné míry rovněž v archívech těch podniků, kde v průběhu války byli zahraniční dělníci a váleční zajatci nasazeni. Materiály z NDR pocházejí ze Státního archívu v Postupimi a Institutu marxismu-leninismu v Berlíně. Obecně třeba zdůraznit, že jde o prameny nacistické provenience. Jedná se především o různá nařízení a přípisy nacistických orgánů, ať už státních, vojenských či stranických, a to jak na nejvyšší úrovni (například ministerstev, OKW, OKH, bezpečnostních orgánů, nejvyšších orgánů NSDAP, apod.), tak nižší a nejnížší (například vedoucích podniků, vedoucích zajateckých táborů, velitelů strážních vojenských jednotek wehrmachtu, velitelů pracovních komand, důvěrníků válečných zajatců, pracovních úřadů, vládních presidentů, landrátů, atd. a konečně i některé materiály psané válečnými zajatci či civilními dělníky samotnými). Skutečnost, že naše archívy uchovaly mnoho pramenů z nejvyšších nacistických orgánů, dovoluje činit některé závěry, mající širší dosah než je území Československa. Na druhé straně materiály podnikových archivů, vládních presidentů a landrátů československého pohraničí, velitelů táborů a pracovních komand na území ČSR atd., dovolily propracovat podrobněji konkrétní situaci válečných zajatců a civilních zahraničních dělníků u nás.

Snad nejucelenějším souborem pramenů byl fond z Vojenského historického archívu v Praze, týkající se ústředního (kmenového) zajateckého tábora v Těšíně. Tento materiál je tím cennější, protože dosud není známý podobný případ dochovaného materiálu ze zajateckého tábora — stalagu. Dává možnost podrobně nahlédnout do života válečných zajatců v jednom z největších tzv. kmenových táborů ve vrcholně důležité průmyslové oblasti na Těšínsku a Horním Slezsku. Kromě dokumentů zvláštní skupiny abwehru, nasazené v tomto táboře, dochoval se řečený materiál neskartovaný.

Celkově k hodnotě pramenného materiálu třeba ještě říci, že je nutné při jeho používání mít neustále na paměti, že pochází většinou z činnosti německých orgánů a institucí. Na jedné straně dovoluje to historikům učinit si plastický obraz o smýšlení a záměrech těchto úřadů a vojenských jednotek, poněvadž příslušná nařízení bývala obvykle dosti otevřená. Na druhé straně nebylo možné zapomenout, že pravá skutečnost bývala takřka vždy ještě nepoměrně horší pro zajatce a civilní zahraniční dělníky, než jakou ji líčily nacistické písemnosti. Nesporným dokladem tohoto tvrzení jsou zmíněné vzpomínky, které tato studie využívá jako druhé pramenné základny. Archivní prameny s největší pravděpodobností nebudou už v rámci ČSR příliš rozšířeny. Vzpomínkový materiál bylo by zapotřebí v budoucnu rozmnožit a ještě důkladněji využít; nejlépe by bylo připravit sborník vzpomínek jako samostatný doklad života a pracovních podmínek válečných zajatců a zahraničních dělníků v okupovaném Československu.

K pramenné základně třeba ještě dodat, že mnoho důležitých zpráv poskytly vydané prameny, zvláště z tzv. norimberského procesu.

Povaha a skladba materiálů určovala do značné míry také vnitřní uspořádání

knihy. Poněvadž postoj nacistů vůči válečným zajatcům a civilním zahraničním dělníkům v říši usměrňovala jejich rasová a národnostní politika, bylo vhodné vypořádat se s těmito otázkami v první kapitole, a to i za cenu toho, že se některé dílčí momenty budou opakovat v dalších částech knihy. Národnostní pestrost masy válečných zajatců a civilních zahraničních dělníků byla zase podnětem k tomu, aby jejich osudy vyličila kniha samostatně. Nejdříve sovětské občany a Poláky, kterých bylo početně nejvíce, pak Francouze, Angličany a konečně Italy. U ostatních národností se jednalo jen o malé skupiny, někdy dokonce jednotlivce, takže jim studie nevěnovala zvláštní pozornost.

Studie si vytkla za cíl vyličít životní a pracovní podmínky válečných zajatců a civilních zahraničních dělníků v říši a nepřihlíží tudíž k řadě dalších problémů, spjatých nutně s těmito lidmi; například si nevšimá pobytu sovětských občanů ve sběrných zajateckých táborech těsně za frontou, kdy ještě nebyli nasazováni do práce v hlubokém týlu a kdy byli masově vražděni. Nevšimá si surových metod náboru civilních pracovních sil na území jednotlivých států. Nesledovala ani činnost četných uprchlých zajatců či civilních zahraničních dělníků v partyzánských jednotkách na území okupovaného Československa, apod. Jednotlivé naznačené problémy jsou buď v literatuře částečně zpracovány, anebo si zasluhují samostatné pozornosti.

Závěrem úvodu třeba vyjádřit co nejsrdečnější dík všem pracovníkům archívů, kteří bez výjimky vycházeli obětavě vstříc práci pro tuto knihu, pamětníkům, kteří se nerozpakovali věnovat svůj volný čas k napsání svých zážitků z doby druhé světové války, a konečně všem spolupracovníkům, kteří nejednou přispěli vitanou radou a pomocí.

